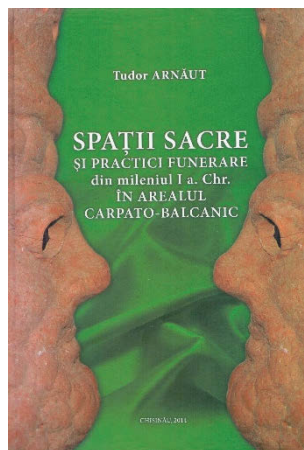

RECENZII ȘI NOTE DE LECTURĂ

Tudor Arnăuț, *Spații sacre și practici funerare din mileniul I a. Chr. în arealul carpato-balcanic*, Universitatea de Stat din Moldova, Centrul de Cercetare Științifică „Științele Umanistice”, Laboratorul de Cercetări Științifice „Tracologie”, Casa Editorial-Poligrafică „Bons Offices”, Chișinău, 2014, 564 p.

Monografia pe care o prezentăm este apărută în anul 2014, fiind o lucrare postumă. Regretatul cercetător și profesor Tudor Arnăuț a redactat lucrarea ca teză pentru titlul de doctor habilitat. Așa cum subliniază și editorii, în conceperea volumului se poate observa și un caracter didactic, propriu acestor tipuri de lucrări. Am ales să o prezentăm tocmai și datorită acestei trăsături care transformă volumul într-un instrument de lucru indispensabil de acum oricărui student, tânăr cercetător sau învățat care are ca sferă de preocupări spiritualitatea tracilor și a populațiilor congruente din spațiul balcanic în antichitate și chiar preistorie. Monografia a apărut într-un timp în care sintezele destinate subiectului necesitau o nouă abordare, conform cu cantitatea de informații apărută în urma bogatelor cercetări arheologice, a abordărilor interdisciplinare din ultimii treizeci de ani.

Lucrarea conține o *Introducere* în care autorul a stabilit scopul lucrării, acela de a surprinde viața spirituală a comunităților din arealul carpato-balcanic din mileniul I a. Chr, un sistem complex, studiat interdisciplinar, într-un demers în care a apelat la informațiile oferite de autori antici, epigrafie, arheologie, antropologie culturală, istoria religiilor, cadrul cronologic și cel spațial, care corespunde celui al genezei tracice.

În primul capitol, *Istoricul cercetării. Istoriografia problemei*, sunt prezentate sursele narrative epigrafice, iconografice și informațiile arheologice, studiile etnologice, precum și o minuțioasă istoriografie a problematicii spiritualității și religiei tracilor, geților, a formelor de manifestare din lumea scitică.

În al doilea capitol al lucrării, intitulat *Spații și construcții de cult*, T. Arnăuț a făcut chiar de la început o utilă definiție a terminologiei referitoare la sacralitate și spațiul aferent - *hieron, temenos, eschara* - apelând la argumente oferite de antropologia religiilor, izvoare literare și epigrafice. Pentru autor, spațiul sacru era puntea de legătură între om și divin, având ca funcționalitate săvârșirea de practici culturale. Din acest punct de vedere,

autorul a clasificat spațiile de cult în trei categorii: sanctuare naturale și epifanii de cult, peșteri și caverne, spații sacre private și comunitare, acestui tip aparținându-i sanctuarele/templele, schiturile, paraclisele. În cadrul sanctuarelor naturale și epifaniilor de cult a luat în discuție sacralitatea pe care traccii au atribuit-o unor ape: Dunărea, Siretul, Prutul, cunoscute cu anumite atributive la autorii antici. Dacă pe baza surselor scrise au fost documentate posibilitatea ca anumite păduri sau munți să fi constituit sanctuare naturale, informațiile arheologice și etnologice au fost invocate în sprijinul atribuirii de funcționalitate sacră fântânilor și puțurilor votive sau vaselor decorate cu motivul brăduțului, descoperite în anumite complexe - locuri consacrate, precum câmpuri de gropi, în lumea dacică sau cea a tracilor sud-dunăreni. Incinte sacre în peșteri sunt prezente cu predilecție în lumea tracilor sudici, zona munților Balcani, pe valea râului Taban, în legătură cu atributul de chthonian al lui Zalmoxis, ceea ce a prilejuit autorului o prezentare detaliată a sensului de Munte Sacru, Kogălniș și diversele sale localizări. Sunt discutate incintele sacre de pe înălțimile Carpaților dar mai ales cele din Munții Traciei, unde au fost identificate arheologic peste 50 de astfel de obiective. Rețin atenția centrele cultice de la Perperikon, Levunovo, Kaja Baš, Babjak, unde în sanctuare au fost descoperite și altarele, locurile de sacrificii. De remarcat continuitatea acestor locuri de cult de pe înălțimi, care încep din epoca bronzului și durează chiar până în perioada romană. Existența în spiritualitatea tracică a monumentelor de tip *mons consacrate* l-a determinat pe autor să aprecieze că religiozitatea muntelui și a peșterii este una fundamentală în tradiția tracilor și a comunităților conlocuitoare ce practicau ritualuri de tip inițiativ.

O substanțială discuție este destinată spațiilor sacre private și comunitare. În rândul acestora, autorul monografiei a identificat trei tipuri de edificii culturale: lăcașuri de cult cu caracter privat/patriahal - locuințele care aveau complexe cultice; sanctuare comunitare; alte categorii de complexe de cult. Construcții/locuințe ce conțineau complexe de cult au fost identificate în cazul așezărilor fortificate din zona scitică de pe Nipru-Bel'sk, Motronino, Trahtemir, Žabotin, Kamensk, în spațiul getic la Popești, Bunești, Hansca „Toloacă”, Ciobruți, iar în regiunea tracilor sud-dunăreni la Halka Bunar, Seuthopolis, Plovdiv. Tuturor le sunt comune vatra de cult centrală ce probează un loc consacrat cultului domestic, gropi votive în interiorul încăperilor sau depuneri de piese votive în vase, truse de cult, ceea ce denotă funcționalitatea acestor construcții drept lăcașuri de cult în care aveau loc practici magico-religioase.

Edificiile de cult comunitare, sanctuarele, aveau o arhitectură monumentală, fiind grupate de obicei în centre religioase, precum cele de la Sarmizegetusa Regia sau Augustin-Tipia Ormenișului dar posibil și la Bâta Doamnei sau Brad. Ca și în cazul celorlalte spații sacre și în ce privește sanctuarele, autorul a făcut o tipologie a lor, raliindu-se celei încetățenite: sanctuare rectangulare, cu absidă, circulare și complexe. Sunt prezentate sanctuarele din lumea dacică, cele mai multe considerate a fi temple-calendare, precum și templul din capitala tracilor odrisi, Seuthopolis (Koprinka, în apropiere de Kazanlık). Este interesantă observația autorului ce a deosebit cultul

domestic (privat, patriarhal), reprezentat de locuințe cu spațiu consacrat, destinat ceremoniilor cultice, de cultul comunitar - templul din palatul de la Seuthopolis, sanctuarele cu absidă, cele rotunde sau marile complexe din sec. II-I a. Chr. destinate practicării cultelor publice, urmare a schimbărilor din sfera socială, politică și economică.

O contribuție deosebită la problematica spațiului sacru și a instalațiilor de cult o reprezintă discuția referitoare la „cenușare” și gropi cu depuneri votive. Prezente mai ales în spațiul traco-scitic din bazinul Niprului, cenușarele sunt considerate a fi altar/ *eschara*, altar de pământ amestecat cu cenușă, altar-sanctuar, *Hieron* - loc sacru unde se practicau sacrificiile. Pe baza analizei izvoarelor scrise, T. Arnăuț a considerat aceste complexe ca fiind rezultat al răspândirii obiceiului din *oikumēnia* circumponțică spre așezările mixhelene din hinterland, reflectând sincretismul religiei elene cu credințele ancestrale ale populațiilor locale legate de cultul focului, al vetrei și practicarea de ofrande. Astfel de cenușare au fost semnalate și în zona nord-vest pontică, în apropiere de Callatis și Berezani.

Gropile cu depuneri votive sunt divizate în gropi care au în umplutură depuneri de ofrande ceramice, vegetale, oase de animale, gropi cu depuneri de schelete umane în conexiune anatomică sau fragmente iar în ultima categorie sunt menționate depozite de metal, *sacra* cu virtuți speciale, instrumente de investitură. Literatura arheologică reține și termenii de „gropi de cult”, „gropi rituale”, „morminte colective cu sacrificii rituale”, ce denumesc realități arheologice specifice spațiului carpato-balcanic. Autorul este adeptul sintagmei „practicarea sacrificiilor”.

În spațiul carpato-balcanic gropile cu depuneri de ofrande ceramice și oase de animale sunt specifice atât perioadei hallstattiene dar și celei de epoca fierului. În cetățile dacice se întâlnesc și puțuri votive, precum la Ocnița, Brad, Piatra Roșie. Sunt prezentate în monografie alte gropi de cult sau câmpuri de gropi care conțineau schelete de animale, vase sparte ritual, figurine antropomorfe, ofrande vegetale din toată zona carpato-balcanică, unele complexe prezentând dovezi ale ospățului ritual.

Izvoarele literare și cercetările arheologice permit cunoașterea mărturiilor despre sacrificiile umane, în antichitate actul sacrificial intermediind bunăvoința divinității. Autorul monografiei a deosebit trei feluri de sacrificii umane: fragmente de schelete umane depuse, sacrificarea soției la moartea soțului, sacrificii de fundare. Studiul unei vaste bibliografii i-a permis lui T. Arnăuț să prezinte și să discute astfel de situații prezente încă din Hallstattul timpuriu până la sfârșitul epocii fierului, în lumea circumponțică, în estul și nordul Carpaților, în zona intracarpatică dar și la sud de Dunăre. Descoperirile din ultima zonă, mai numeroase, cu schelete în conexiune anatomică și depuneri de ofrande demonstrează, pentru mijlocul mileniului, cât de răspândit era sacrificiul uman în lumea tracică, lucru surprins și de relatările autorilor antici referitoare la practicile funerare și credințele religioase. În continuare, autorul a trecut în revistă descoperirile de sacrificări ale soției la moartea soțului ca și sacrificiile umane de fundare, cazuri în care, la baza valurilor cetăților sau sub locuințe, au fost descoperite schelete de copii ori adulți, de cele mai multe ori fragmente, alături de alte depuneri votive: fragmente ceramice, boabe de grâu. Discutând situațiile din lumea scitică și cea getică, documentate pe baza relatărilor istorico-

literare, T. Arnăuț a făcut precizarea că sacrificiul uman avea la sciți drept subiecți pe străini, din craniul celor decapitați făcându-și cupe pentru băut, pe când actul de sacrificare umană la geți este privit de comunitate ca jertfă pentru ca Zalmoxis să le cunoască și să le îndeplinească cererile. Treptat, însă, sacrificiul uman a fost înlocuit cu depunerea de statuete antropomorfe, poate în legătură și cu reforma sarcedotală a lui Deceneu.

Tot în acest capitol este discutată problematica depunerii tezaurelor, obicei cu semnificație sacră, votivă, ce poate fi urmărit în arealul tracic încă din epoca bronzului. Contextul descoperirilor, decorul vaselor, tipologia pieselor au fost invocate în sprijinul demonstrării caracterului urano-solar al acestor piese.

Capitolul *Slujitorii și instrumentele cultului* pune în discuție existența castei sarcedotale la populațiile din zona carpato-balcanică. Pe baza interpretării surselor scrise - izvoare literare și epigrafice - autorul a apreciat existența la traci, geți și sciți a unei caste sarcedotale care își exercita atribuțiile și autoritatea în incintele sacre, edificiile cultice. În lumea tracică ei erau sarcedoți ai templelor lui Dionysos, al Marilor Zei, ai Herei sau al lui Apollon. Un caracter aparte îl reprezintă pentru arealul geto-dacic sintagma zeu-rege, în care Zalmoxis era considerat, potrivit lui Platon și rege și zeu. Astfel, marele sarcedot Deceneu a devenit și basileu iar următorii regi vor dobândi și atribute sarcedotale. Relatările anticilor le conferă acestor slujitori ai cultului diverse denumiri, discutate de autor, dar toate au un numitor comun, anume acela al ascezei practicate de sarcedoți. Alături de această castă sarcedotală, erau și alți slujitori ai sacrului care practicau ritualuri magice: ghicitori, prezicători, vrăjitori.

În cadrul instrumentarului cultic sunt prezentate diverse obiecte ce erau folosite în timpul ceremoniilor: sfeșnice, vase colonetă și opațe lucrate la mână după originale grecești, cu funcționalitate de afumători pentru a arde tămâia sau alte substanțe aromate. Alte vase folosite în oficierea cultului (libații, sacrificii) erau vasele tip *kernos* și *rhyton*-ul. Acesta din urmă, conform cu reprezentările de pe toreutica nord-tracică, erau considerate atribut și simbol al puterii sacre. În ritualurile funerare erau folosite *pixidele*, pentru depozitarea bijuteriilor sau libații, mărgelile cu mască, cele din chihlimbar ori coral, perlele din pastă sticloasă, considerate amulete cu atribute apotropaice, la fel reprezentările de bucranii drept daruri divine legate de culte htonice, colții de animale-pendantive, astragalele, vasele miniaturale ce aveau atribute de piese de cult, ele fiind descoperite de multe ori în contexte legate de practicarea unor ritualuri magico-religioase. La fel este cazul turtelor din lut, pâini, al discurilor, zornăitoarelor, privite nu ca jucării ci ca făcând parte din instrumentarul cultic destinat practicării magiei. Sculptura sacră, cum a denumit-o autorul, este alcătuită din figurine zoomorfe și antropomorfe, multe descoperite în componența truselor de magie, care la rândul lor beneficiază de o amplă tratare.

Epifania focului: vatră/ altar, este capitolul dedicat instalațiilor de cult cu semnificație sacră, legate de cultul focului, în care autorul a prezentat și discutat interdisciplinar, vetrele și altarele. Dintre denumirile folosite în literatura de specialitate, a optat pentru cea de vatră de cult. În religiile antice focul purifica sacrificiul, era simbol

al cultelor solare, al fertilității, vetrele altar fiind în general descoperite în complexe arheologice cu semnificații culturale sau funerare. Ormamentația vetrelor de cult sau vetre-altare prezintă elemente comune în toată lumea tracică, în care pătratul reprezenta pământul, triunghiul - muntele, axa ce duce spre cer, romb - unitatea dintre masculin și feminin. Asociați vetrelor-altare sunt cățeii de vatră, modelați din lut, cu protome zoomorfe, cel mai adesea, dar și antropomorfe, considerați ca obiecte votive, atribute ale cultului Marii Zeițe Mame, a Soarelui și focului.

Ultimul capitol, *Ideologia practicilor funerare*, are în vedere surprinderea normelor de cult care au stat la baza riturilor și ritualurilor funerare. Se constată predilecția pentru depunerile rituale de vase, drept urne sau ofrande. Inventarul funerar semnifica respectul față de defunct cât și privilegiul, înlesnirea drumului spre celălalt Tărâm. Banchetul funerar, alaiul, erau elemente ale comuniunii dintre spațiul celor vii și cel sacru, al morților, ce avea drept scop transcendența sufletului, nemurirea.

Recursul la izvoarele scrise dar și informația arheologică i-au permis autorului să creioneze practicile de cult și credințele neamurilor paleobalcanice. Desigur cele mai multe mărturii sunt din lumea tracică sud-dunăreană dar nu este necunoscută nici cea a daco-geților. Dintre ritualurile religioase sunt amintite cele legate de sacralizarea locului, al purificării, al banchetului sacru, al eroizării și investirii, al sacrificiului de întemeiere. Practica inițierii, a misterelor orifice, sunt puse în legătură cu rolul fertilității și al divinităților htoniene, între care Bendis/ Bendida/ Artemis-Regia, Derzis sau Derzalas dar și Theos Hysistos - Zeul preainalt, divinitate tracă a cerului. Era răspândit de asemenea cultul lui Dionysos, al Hestiei, protectoare a căminului, iar Zalmoxis, cel mai cunoscut autorilor antici, zeu suprem, uranian al geților, era investit și cu atribute de legislator, reformator, șaman, zeu inițiativ, profet, preot. Zona carpato-balcanică, locuită în mileniul I a. Chr de tracii septentrionali, cei meridionali, de sciți în nord, alături de alte populații prezintă elemente comune de cultură spirituală, interpretate conform tradițiilor proprii și a unui arhetip imemorial.

Demersul monografic al regretatului arheolog și profesor Tudor Arnău reprezintă o contribuție de seamă în studiul sacralului și al formelor de manifestare religioasă în antichitate, în acest vast spațiu carpato-balcanic. Autorul și-a încheiat cercetarea cu recomandarea unor direcții ce ar trebui urmate. De fapt, lucrarea în sine ridică noi probleme, întrebări, incită la noi subiecte. Departate de a fi concepute ca un studiu de etapă, volumul se dovedește a fi deschizător de drumuri.

O bogată bibliografie și indicele judicios conceput întregesc monografia. Ilustrația, complexă, cuprinde 224 figuri, alcătuite din desene, hărți, fotografii ale monumentelor și artefactelor amintite în text.

Tamalia-Elena MARIN